

ХОЙЛУГ КИЖИ КААС

АЖЫЛ АМ-ДАА ХӨЙ

Эрэнний ажыл-агыйларында он дөрт хөйну бригада бар. Мал башын белгаш оңк продукттууну естүрү дээш социалист чарыш оларын аразында чылдыңна улуг ролду ойноп келген. Онгу беш чылдың баштайгы чылында төрүүр чүс хөйга онааштыр районнуң 96 хураган алганы—База-ла оңк ачызы.

Эрэнний ажыл-ишчилери СЭП Тыва обкомунуң онгу пленумунуң шийтирлерин амыдыралга багай зөөс боттандырып илгенер. Ону хөйнуң баш санының өзүп, оңк продукттуг чөрүүнүң бедип, малчынарның амыдыралының экинжи турарындан көрүп болур. Бо чылын районга төрүүр чүс хөйга онааштыр чүстөн зөөш зөөс хураган алган бригадаларның саны алды, тозан бештен хөйну алган бригадалар он четкен. Он дөрт бригаданың он үжүнүң чүс хөйга онааштыр алган хураганы эртен чылдагыдан оранчык көүдээш. Чүгүл үш бригаданың көргүзүү кудулаан, ыңчалза-даа баш багай зөөс.

Хөйнуң чаш төлүн камгап алыр талазы-биле социалист чарыштын бирги черин «Коммунизмче орук» колхозта Кунгаз Базааның уурткан хөйну бригадасы төрүүр чүс хөйга онааштыр 106 хураган алгаш, зээш. 2357 хөйдөн 2500 ажыг хураганы доруттурганы ол. Ленин аттыг колхозта Дамдын Кызыл-оолдуң бригадасы эртен чылын төрүүр чүс хөйдөн-на 82 хураган алгаш, бо чылын 105,6 хураганы алган. Бо дээрге, дыка хөйи ботымдыр.

Хөйну бригадаларың шуптузу 1975 чылдың деңгелинден хөй дүктү көргүзүп алган. «Коммунизмче орук» колхозта Кунгаз Базааның бригадасы 400 грамм, «Чаш орук» колхозта Севилбаа Байыр-оолдуң бригадасы 300 грамм дүктү хөй бурзуундан эртен чылдан хөйну көргүзүп алган. Ол колхозта ССР-ниң Дээди Советинин депутаты Соян Алдын-оол бригаданың немсөлчү-аңгыктарың хөйну бригадасы дүк көргүзүп алган талазы-биле бирги черин зээшкеш.

Районда мурнакчы малчынар көүдөл, оларның көргүзүлери бедип турар. Бо чылын төрүүр чүс хөйга онааштыр чүстөн хөй хураган доруттурган малчынарның саны үжөн чокушулай берген. Севилбаа Анай, Татьяна Баянова, Нуулар Кызыл-оол, Базаай Намзын болгаш оон-даа өскө мурнакчылардың аттары ам кымга-даа билдингир. Оларның аразында аңгылар зээш зөөс. ВЛКСМ обкомунуң кыйгырылган дүгээр эң-не хөй оолдар болгаш кыстар хөйнулап үжөн район база Эрэн болгай. Билдиге Нарын ортумак школаның элзэн хөй доозучулары ада-иэзиниң ижин салгап, төрзөн колхозда артып калган.

Хөй ажылында көскү чедишкенин бар, ыңчалза-даа ам кылыр ажылдар оон-даа хөй. Чижээлээрге, коданнарны улгаттырыр, уксааны экинжидер, малга чөм-сууну тургузары болгаш оон-даа өскө айтырылган чедир шийтирлеттинмейн турар. Малчынарның бажыңы бөзүн чедишпес. Кыш-тагларда электри, радио чөк. Төрүүр хөйну болгаш чаш хураганы чыгып суг-биле хандырыр берге байдала хөзөөр. Хөйну эрте хураганнадыр аргаа шийинч турар үедө соңгаарлап болбас ажылдарың бирзизи ол. Оон ыңай хөйну тарып бөөздүр, брактаар болгаш өскө-да зоотехниктиг база ветеринарлыг ажылдарда чөптөөр чөк зөөс. Бүгү-ле хөмчөглерин алыр, хөй ажылын ам-даа хөгжүдөр, оон алыр продуктуну элбедир, малчынарның амыдыралын экинжидер, оларның ажылдарыңа, дыштарыңа болгаш боттарыңың ажылын кылырыңа таарымчалыг байдалдары тургузар дээш, аңыл-агыйлар, хөй-нигити органдары шуагуру ажылдар турар. Ук сорулганы күсөөлериңе СЭП ТН-ның чаш эртен Пленумунуң болгаш ССР-ниң Дээди Советиниң сөөлүг сессиязының материалдары ууртулга болур.

И. ЧООДУ.

Мотоциклдиг кадарар

«ИЖ-планета» деп кожулуг мотоциклди кижи аңа-ла аян-тозлап туттур дээш өлүрүлгөн зөөс. Ол дээрге Тандын «Коммунизм» хөйи колхозунуң мурнакчы хөй кадарчы Хунапай Шапнянович Оюн-дур. Төскү беш чылда чедишкениң шалычы ажылдааны дээш ол «ИЖ-планета» деп кожулуг мотоциклди ээлчөк чокка садып алыр эргени алган. Кадарчы чайгы, ийскү үелерде элтиг черлерге хөй кадардаа мотоциклди-биле хөйну дозуп, өткырып чөрүүр хөвэр зөөс. Хунапай Шапнянович кадарчы болгаш ажылдакчы.

ЧУРУНТА: Мурнакчы хөйну Хунапай Шапнянович Оюн кадарчыдан хөйну уурдериңиң мурнуңда. М. СААЯНЫҢ ФОТОЗУ.

БРАКТААШКЫННЫ ШЫН ЧОРУДАР

Хөй малдын тайгы болгаш күскү семиртилгениң үеи эртен. Ам кышкы ажаалданың үеи эртен турар. Кыш-ка баш үдүр белеткенириниң бир чутула айтырым болза, хөйну брактаашкынын шын чорудары болур.

Бо ажылда өй-шалаа чорутуулар таварылга, кыштын көчүтү сөөк үеи келгенде, кодан бурзуулар-не кыргандың, арык-доруктуг, дартычтыгы хөй хөйну боттары-ла ылаттыгып келе-келе, брак коданнар өстүрер. Ажыл-агыйлар ол коданнарга тускай кижилер, өрөң-сүүр болгаш хөй мал чөмү үзүп бээр ужура таваргыр. Ынчаар ылаттыга берген арыкдорук хөйларын кантаар-даа ажаан, чөмгөргө, оон кыды-даа продукция алдымчас, хөй келин чутуп өлүр, а чыл ашканнары хөй чарыда үндүр болгаш алча-ажык бер-бес.

Бо бөлү бээр байдалды малчынар көчүтү ажи билер.

Шагда хуу малдыг арааттар бөзүн кышкы үдүр брактаашкынын кылып ап чораш. Ынчаан брактаашкынын чорудары чорумнары каныг болурун чугаалажып көрөлинер.

Бирезде, малдын кадым, күжүн, кемдешкин-чаргалымын шийчилээр. Ийде, коданга арттырып алган хөй кайы хире ажыкты бөзүн тодардыр. Дензиги бичин, бүдүжү кош-как, дүгү тас, черте шийти байдалы көрүш чөк хөйларын арттырып алыр болза, олар мал-да болбас. Уште, эртем сөзү-биле барымдаа-лаар бир көргүзүп болза, дүгү терен, 3—4 кг чедир бээр, дүгү дензиги 50 кг чедир хөй түрүч дөн коданга аңа дүшпөс хөйларын үзүп, өскө кодаңче шийчилер, азы шүүт брактаар апаар. Бүдүжү кошкарларын шийип алыр оон-ла шыннык негделгил болур. Моон алгаш көөргө, каныг мал, чүгө брактаашкына таваргыры илден-дир.

Брактаан малды эки ажаап, азыраар болза олар ажыкты база берип болур. Бир өскө үстүндө айтык үш чутула сугаар холуттуган малды шыннык графика тургузуп алгаш, ажаап-азыраар болза олар харын-да келир чылдын планынга кийриштир өткө дүжээр мал болу берип ба-за болур. Оларны бүгү кыш дүргүзүндө ажаава, а бүдүн-чартык—ийи ай иштиде деңгел кийрип алган дүжээр. Ортумаа-биле 35 кг чедир дензиге, а боттарының назы-ны олоон угады берген хөйларын шын норма сугаар семиртигеге тургузунтарга, олар холукта-ла 200 грамм немеле деңгел ап турар бол-гаш 60 конус иштөндө 10—12 кг немеле дензиге ап, боттарынын дүгү дензиги 45—50 кг. чедө бээр оларны дүжээр болур. Ындыг хөйларын семиртиге, ажыл-агыйың үндүргөн чарыдаа ээшти-нип келир.

Амгы үедө хөкө кырында

чүну кылып болуру? Улуг-даа назылыг, анык-даа хөйлар коданнарды олар-биле чангыс аай өскө малдар чөре турар апаар. Чижээ, улуг назылыг хөйлар коданнага 45—50 кг. дензиге хөйларын турарын көргөн бол-за, аңаа четпес дензиге хөйларын брактаар апаар. Бир харлыг анык төгүдүр 35—40 кг. дензиге тургуз дөн болза, оон кузу деңгелдерин база үзөр апаар. Ынчаан азыралга тургузар брак хөйларын дензиги чангыс аай кылдыр айлал алыр чутула.

Сөөлү үедө дыка хөй иртер коданнар шийчилеп көөргө, оларын аразында кыргам-даа, чөмгөргө-даа, хураган-даа, ирчигенер бар бооп турар. Ужур болза олар бир аай назылыг, бөт-бөтү-дан ылагылап бүзүнтүг, чангыс аай дүгү дензиге болуру ужурут. Оон түржүк олар-дан кыргып алыр дүк бөзүн улуг ылат чөк болуру ужу-дур.

Төрүүр хөйлар коданнар-да моон-даа хөй ылагалар чүдүлөр бары чажыт өскө бол-гай. Чижээ, чамдык коданнар-ның хөйларын дүгү нарын, чамдыктарының — чартык-на-рын, чартык-кадыг болтулар. Түрүлгөк, өрөлгөн дүктүг, оозу артында-ла кийистели берген дүктүг хөйлардыг ко-даннар тургузар. Ындыг хөйларын коданнарда шүүт тургу-зуп болбас, оларны бир-ле ду-гаарында брактаар хөкө. Чү-ге дже, ыныг хөйлардан тас, тырылгак-ымдыраш дүктүг хураганнар төртүтүр, ол дээр-ге эң-не таарымча чөк мал болгай.

Мал ажылын хөгжүдөр,

ылагылап уксаажылыга ажы-лаң чорударына чутула чуту-дур хөй. Оларга шийиле ажы-ла ханаажыр. Колхозта, азы совхозта каныг малды өстү-рүп, сайдыралыг хөй болду-р, оларны дүгү дөң, өл-бү-дүш, продукттууну талазы-биле шын шийип алыр апаар.

Шийиттиген малдары ко-даннар аайы-биле үзүп, олар-ны каныг бүдүрүчүлөр-биле эдериттерин шыннык са-гымы база чутула. Бо хөм-чөглерин боттарынарың чарылас кезээ—брактаашкын болур.

Ынчаан брактаашкы—чугаа ажыл-агыйларын бо-дунга ажыктыг чуту бооп ту-рар өскө, харын ийиңи мал ажылын эртемге үндөшлөп чорударың чутула кезээ бооп турар. Кышталашкың илден-дир брактаашкынын шын чорудары — бо хөмчө-рийн сорулганы.

И. КЫЗЫЛ-ООЛ, доцент, ветеринария эр-темнериниң кандидаты.

УЛУГ ИДЕГЕЛ

Тес-Хемде, «Ак-Эрик» кол-хозта партком секретары Ша-лык Стаа мурнакчы малчынар дүгүлүн улуг чөргөөр-биле чугаалап өлүрү.

Бо чылын бистин ажыл-агыйымызга малдын чаш тө-лүн менди камгап алыр тала-зы-биле хөй малчын шынык-кыргүзүп болган. Оларның аразында социалист чарыкка чыл санында доктаамал тиг-лекчи бооп келген үдүс элзеш-зөөс. Анык коммунист Кеней Кара-кыс база мурнакчылар-ның олурунда. Ол төрүүр чө-баш хөйдөн 101 хураганы камгап алган болгай. Бо хире көргүзүп дээрге, анык мал-чыныг улуг чедишкени. Ону чедиш алыр дээш ол та чөкө хире күженишкени үндүргөн!

Кеней Кара-кыс өлүн ээи Байыр-оол-биле 1967 чылдан бээр малчынап келген. Өрөң-сүүр, дүжүлгө чөк кижилерге хөй кадары — баштайгы үеде берге. Кижилерде белең шыккан, чогуу ажаап-тежээп, карактап келгире, ол дег на-рын, чымштыг ажыл ховар. Үе-даа эртин-ле турган. Оон-биле чөргөөрлөр анык малчыларын арга-дүржүлгө элзеш мергеш бергенер. Оон уламдыган көргүзүп чыл бүр-дө бедип орган.

Беш чыл бүрүлгө күш-ажылында бергенде анык хөйну Совет Эвизелиниң Ком-мунист партиязының хураа-лында кирген. Ол дээрге өл-хөтүн коммунисттериниң аны-де кижиге улуг бүзүрел, идегел-дир. Кара-кыс Барда-ева ол идегелди шыңгыткан. Уламдыг чалгыс чөк чүрүт-келер ону Тыва АССР-ниң Дээди Советинин депутаттыга со-гоган. Ынчаан ол ССР-ниң Дээди Советинин сессиязының материалдарын бо хунерде бо-дунуң сонгукчуларыңа чуга-лап берип өлүр.

Төскү беш чылдың доозукчу чылын анык-даа болза, дү-жүлгөм малчылар чедиш-кенин дооскан. Олар төрүүр чө-башка онааштыр чөс ху-раганы, бир хөйдөн 2 кило-грамм дүктү кыргып алган. Сагаан сөзүңе ээ болганы ол.

Бо чылын болуп эртен партияның область конферен-циязыга Кеней Кара-кысты СЭП обкомунуң кезигүүнүгө кандидат кылдыр сонган. Бо-дун, ажылгыр кижиге чө-чүп бүзүрел бо хире бедик-тир.

Кеней Кара-кыс биле Бай-ыр-оол Борбак-оол олар со-луң-сеткүүлери доктаамал номчу, мурнакчы дүжүлгө-ны кызымак шийгелди ап, оон боттарының ажыл-хөзөө-не негдериң келгенер. Оон аңгыда Тываның сурагың хөйжүлү Д.Н. Ооржик, Мон-гуш Чола болгаш өскөлер-би-ле-даа ужуражып, оларның арга-дүржүлгөни өрөңгөн чо-руур. Оон түнелинде күш-ажылы көргүзүлери бедип турар.

Кара-кыс Бардаеваның танналары хөй. Ол Ленинчи

Кеней Кара-кыс болгаш Байыр-оол Борбак-оол олар солуң-сеткүүлери доктаамал номчу, мурнакчы дүжүлгө-ны кызымак шийгелди ап, оон боттарының ажыл-хөзөө-не негдериң келгенер. Оон аңгыда Тываның сурагың хөйжүлү Д.Н. Ооржик, Монгуш Чола болгаш өскөлер-биле-даа ужуражып, оларның арга-дүржүлгөни өрөңгөн чо-руур. Оон түнелинде күш-ажылы көргүзүлери бедип турар.

Кара-кыс Бардаеваның танналары хөй. Ол Ленинчи

СЕТКИЛ ТААЛАААР

Аалдар кузгелеринде хонту-лашкан. Шынаа кыдым дүр-гаар кодан-кодан хөйлар бо-ла көстүр. Мындыг үедө хөй ка-дарып чөрүүр, анын аажо-жок. Аалты дүжүп калып азы үзүп хөндүр ужуңга кыдып калып, таңгалып оран сен. А хөй-ла ыла чыгыла берген оштат чөрүүр. Ишээр, хыргыштыг хөйүктөр кы-дымда талдар аразында элзеш кодан-даа шимеш кыныр. Ынча чыгыргана дойлап кушкарларын үнү мырмалы үзүбөс.

Хар чери агартыр шугула-ган. Эртен, кезээ соогу аажок. Ынчалза-даа малчынарның хөй-ады бедик. Ол дугайы малчынарның чугаа-сөөдү-дүн-даа, оларның ажыл-ижин-ден-даа элзеш. Хөй малдаш ийи чыл четпез Мөгө-оол би-ле Динсмааны бөзүн көрүр-ден; өдөк-кыштаан шагда-ла белеткен алган. Көчүт берге эртен кышты база хур аш-тылар. Бирги чартык чылдың түнелинде хөвие-биле пан-наттылар. Черле ол анык өг-бөдүн өмөк болгаш ажылга кызымаа аажок. Хөй кадарган кадарчылардан бангай-ла ырымы азы хөмөйи чангыла-нып келир үзүс ол. Көчүт-терге бөзүн кижиге берген ту-рар уруглар-ла болгай.

Мен-даа бүгү назымын хөй ажылынга бараалдап кедим. Бо-ла Деспин, Серик, Иргейте, Хооу мынчаар хөй кадарбаа чөм чөк. Хооула, Иргейте Көчүт ынак чөм-чөк чөк. Хөйлар оштаттар оштаттар боорга, Чүрттаасарым арга-ла чөк. Бистин өгбөдериңиз мал-матын өстүрүп алыр дөш ол хире кызып чораш-дыр.

Малга таарымчалыг чөргө-де турмучу бээр турган. Ол улустун үгүч уктап, ажыл-ижин салгап чөрүүрүмга чө-ргөөлөрүн мен. А бистен ол буяныг ишти демги Мөгө-оол, Динсмаа суглар хулаан алган, дараалыкка дамчыра болгай.

Амгы салгал агаар-бойдус-тун таарымча чөк байдалыга турбас алпарган. Шаанда чалгыш папка чангыс капат шай хаймындың ижерги бөзүн чымштыг турду. А ам чөс-чөс хөйну чыгып суг-биле сугтар апарган. Күш четти-мес болза, оон-моон дулаа-жытар, совхоз сакманшикте-рин болгаш шөфчилери бээр. Сиген түрүк чарба, силос даш, өскө-даа мал чөмгө-риниң шанак, шырга-биле зөөс, ма-шина, трактор-биле сөөртүп алыр. Хөйну канчаар өстү-рер өртөм сугаар чөрүүр ту-рар. Көдөн иштиң, калжаны болгаш хөйну ам-биле чүп ту-

КЫШКА БЕЛЕН

Кылып турар ажыл-иш сагыш-сегилге таар-жыр, а кижиге бөдү анаа ыла бердирен болза амы-дыралга, ажыл-ишке бер-селерин ажып эртерин ба-за чыгып болур. Борис Ша-мырскы Баалан ыдыг-ларын бирзизи.

30 чылдар иштиде мал ажылында ол ажылдан келген. Бергелер анаа элзеш зөөс таарымча тур-ган-даа. Хоочун малчын ону ажып эртен келген. Ийи чыл бүрүлгө амы-дыралың азы-биле Кунгуртулган. Эртен ра-йоннуң «Коммунизмче орук» колхозунга көчүп

келген, өрөңгөн чангы-биле мал ажылыга ажаа-дар күсөөн надерген. Борис Шапырскы онгу беш чылды баштайгы чылында болуңга алган социалист хузааганын ажырган; төрүүр чөс хөй-га онааштыр 107 хурага-ны, хөйдөн-на 2,1 кг ажыг дүктү алган. Амгы кыш анаа көргүчүг зөөс: он тоңна ситенин малчын бөдүнү кыштаанда чөд-рип алган, олар хулаада-зын кыдыр. Калжанын чыгылап, он тоңна өдө-кти бөдүп алган.

А. В. Могановуң (1967), А. Д. Пышенинаның (1969), И. В. Хлазнович болгаш В. Н. Кожанова оларның (1970), С. С. Мегедитиң (1974, 1975), В. Н. Төшев-аның (1974) кылып чөрүт-келген шийчилелдери төрүүр малды болгаш оңк чаш төлүн сенаж-биле чөмгөргө, олар-ның кадыкыңа, өзүлдеңгизге болгаш продукттуг чөрүүнүгө улуг ажыктыг дээрзин бөдөт-келген. Оон мал чөмгө чирт-ти-гир, чөмгир бугулардыр элбег болганындан малдың өргө-нөмөңгө хайлычыл. Хөйнуң чир чөмгө сенажыты 50—75 хуу чөдир немээрге, мал-дың продукттуг чөрүү ситен болгаш силос чигениңге дең-нээрге, өрөн чөк хөй болуп турар.

Сенажың язы-бүрү хөвир-лериниң хөйга ажыл-дузанын шийчилээр эртем дүржүлгө-н 1975 чылдың январь—апрель айларда Белгород областың «Луговой» совхоза кылып чөрүткан. Аңаа прекоз укса-нын ортумак деңзиги 45,7 ки-лограмм, 2—3 харлыг. Ийи-зөөс хураганың 160 баш хө-нү шийип алган. Оларны дөрт бөлүккө чырып, биргизин хы-налда бөлүккө хуваагаш, тө-рүүр хөй бурзуңга хөнуңа 0,8 килограмм шынаа ситенин (чөмгир 25,3 хуу), 0,5 ки-лограмм арбай саванын, (чө-мгир 9,2 хуу), 3,5 килограмм кунуруу саванын (чөмгир 40,2 хуу), 9,4 арбай карма-чын (чөмгир 25,3 хуу) бээр кылдыр тургускан. А ийигизин

дүржүлгө бөлүү кылгаш, ол-ла чөмөр-биле хандырган. Чүгө-сиген орнуңа 1,5 килограмм сенажыты (чөмгир 25,7 хуу) берген. А үшкү бөлүккө (ба-за дүржүлгөни) ситен болгаш 1,5 килограмм силосту 2,5 ки-лограмм сенаж-биле (чөмгир 42,9 хуу) солан, а дөрткү бөлүккө хөйга сенажыты эл-бедир берген болгаш 400 грамм арбай кармач-биле чөмгөргө.

Үстүндө чөмөр малга кон-чүг таарымча болган. Ийиги бөлүккө бир хөй-ла хөнуңа ортумаа-биле 1,2 килограмм сенаж чөм. Ушунуң—2, дөрт-нуңу—4 килограмм. Кунгал бүдүмдөдери болгаш протеин-ни дөрткү бөлүктүң хөйлар хөйну шийгелдир алган.

Ол дүржүлгө хөйларга сенаж бээрге, деңзиги улга-дыр дээрзин илээрзин. Бирин бөлүктүң хөйларын деңзиги 0,5 хуу чингег берген, а ийи-ги, үшкү, дөрткү бөлүктөрин улгаткан. А дөрткү бөлүктүң хөйларында дүк эң узун—3,13 сантиметр, а өскөлөри-нин өм арай ныска болгаш зээш болган.

Хөйларның сүдүндө өскө-р-лишкенин билдингиз. Ху-раганар хөнуңа 180—196 грамм немеле деңзини берип турган. Ынчаанга, үстүндө дүржүл-гөдөн алгаш көөргө, хөнуң чөмгө сенаж аймап хөйну киинер талазы-биле негдериң-гө ажылдап чөрүтсө ажы-ба. Ону ажылдаарга, төрүүр малга, оңк продукттуун бө-дөдериңге, өзүлдеңгиз көчү-таарымчалыг.

Ю. КОБАЛЕВ, Кара хөзүңүг төп зонада эртем-ишчилер болгаш те-левил-технология институ-дун биче эртем амылдакчы-зы. («Хөй ажылы» деп сет-күүлден).

САЛГАКЧЫ МЕН

Ачам Донгак Мазыны-ович Биче-оолдуң бир ко-дан хөйну хүлзөп алганым-дан бээр ам ийи дугаар чылче кирип турарым бо. Онгу беш чылдың баштай-гы чылында чүс баш тө-рүүр хөйга онааштыр 96 хураганы ап, бир хөйдөн ортумаа-биле 1,6 кило-грамм дүктү кыргам мен.

Онгу беш чылдың ийиги чылында мээң социалист хулаагел улуг: чүс баш төрүүр хөйга онааштыр чүс хураганы ап, бир хөйдөн бир килограмм 700 грамм дүктү кыргып. Ону бот-дандыр дээш бүгү кү-жүмүн, мергешилими уг-ландырар сорулганы сал-дым.

Мочак-оол БИЧЕ-ООЛ, Монгуш-Тайга районда «Малчы» колхозтун № 1 бригаданың хөйжүзү.

Төрзөн Тывавыстың делемнеринде

